

DE ORESTEIA: TRAGEDIE VAN DE ONTBINDING

Paul SLANGEN

De *Oresteia* geldt als het beginpunt van onze geschiedenis. Het is de oudst overgeleverde theatertekst die wij tot onze cultuur rekenen. De tekst stamt uit een periode waarin het fundament voor onze cultuur werd gelegd. De overgang van een matriarchale samenleving waarin de vrouw domineert naar een patriarchale samenleving ligt relatief dicht bij de tijd van Aischylos.

De Grieken hebben in 472 voor Chr. de Perzen definitief verslagen. Het grote wereldrijk werd tot staan gebracht door de verzameling kleine Griekse gemeenschappen. Het geloof in eigen kunnen neemt steeds grotere vormen aan. En ook de gedachte dat de goden aan hun kant staan wordt steeds meer voor waar aangenomen.

Thematischeert Aischylos met de *Oresteia* de spanning tussen mannen en vrouwen omdat het matriarchaat nog enige kans op herinstallatie maakt? En kiest hij dan voor de mannelijke kracht die de wereld kan ontwikkelen vanaf het moment dat de vrouwelijke krachten zijn geketend? Zeker is dat er in de tekst niet positief over vrouwen gepraat wordt. En dat een van de twee goden die hij laat optreden, Apollo, geen vrouwenliefhebber is. De vrouwelijke kracht die eerst tot uitdrukking komt in de daadkracht van Klytaimestra en later in volle wasdom getoond wordt door de Wraakgodinnen is een afschrikwekkende kracht die vernietigt en dood en verderf zaait. Tenminste, zo lijkt het. Maar de mannen in het stuk gedragen zich niet zo rationeel en dominant als waarop ze zich laten voorstaan.

Zou het kunnen dat hij, terwijl hij de opkomst van het patriarchaat toejuicht ook nog een nieuwe vorm van rechtspraak introduceert? Rationeel en onafhankelijk? Het is waar dat Athena twaalf wijze mannen laat beslissen over het lot van Orestes. Zij mogen beslissen of hij gestraft moet worden of niet. Het is de eerste keer dat ze dat doet, dat ze niet zelf wenst te beslissen. En bij deze eerste keer staken de stemmen. De mannen weten het niet, waarna zij, de godin van de wijsheid die mannen altijd te slim af is, maar er zich onvoorwaardelijk solidair mee heeft verklaard, toch zelf beslist.

In het stuk zeggen de twaalf mannen niks en mij komt het eerlijk gezegd zo over dat ze niet wensen te beslissen. Terwijl alle vrouwen in het stuk zelfstandig handelen, kiezen en verantwoordelijkheid dragen, verschuilen de mannen zich

allemaal achter de macht van grotere krachten dan zichzelf. Agamemnon zegt dat hij naar Troje moest. De goden hadden gestemd en unaniem besloten. Hij zegt ook dat hij zijn dochter onder druk van het morrende leger moest offeren; dat zijn vrouw hem dwingt om over de purperen doeken te lopen: een belediging van de goden waarvan hij hoopt dat ze het niet zullen zien. Aigisthos beraamt de moord op Agamemnon, maar neemt er geen deel aan. Orestes wreekt zijn vader omdat Apollo hem met vreselijke vooruitzichten bedreigt. En zelfs de hypermannelijke god Apollo beroept zich voor zijn handelen op de opdracht van zijn vader, Zeus, die hem opdroeg Orestes zo ver te krijgen Agamemnon te wreken. En Pylades tenslotte, de zwijger, degene die er is, maar nooit iets zegt, die motiveert Orestes om de dood van zijn vader ook op zijn moeder te wreken door hem te herinneren aan de orakels van de goden: je kan beter ruzie hebben met mensen dan met goden zegt hij. Enkele pagina's later wordt zijn tegendeel bewezen: Orestes krijgt ruzie met de ergste goden die er zijn. Hij wordt belaagd door de Wraakgodinnen en ondergaat precies dat wat Apollo hem in het vooruitzicht had gesteld als hij zijn vader niet zou wreken. Maar dan is Pylades in geen velden of wegen meer te bekennen. En verklaart Apollo Orestes wel bij te kunnen staan, maar niet in staat te zijn om het ook voor hem op te lossen. Daarvoor is Athena nodig, de godin van de wijsheid, het respect en de ordening.

Dit overziend is het voor mij niet aannemelijk dat Aischylos een stuk heeft geschreven waarin de mannelijke rationaliteit het wint van de vrouwelijke duistere krachten. De mannen gedragen zich eenvoudigweg niet rationeel genoeg, en ook al voelen ze zich superieur, zo gedragen ze zich allerminst.

Los van dit alles is er een opvallend gegeven in de tekst dat doet vermoeden dat het Aischylos om iets anders te doen is. Als Athena in het derde deel Orestes heeft vrijgepleit, met het door haar door Apollo aangereikte, dubieuze argument dat de band tussen kind en vader belangrijker is dan de band tussen kind en moeder omdat zij uit het hoofd van een man geboren is en omdat de vrouw slechts de bewaarzak is voor het zaad dat de man bij haar naar binnen brengt, dan is het stuk niet afgelopen. Het laatste kwart van de derde tragedie bestaat uit een dialoog tussen Athena en de Wraakgodinnen waarin zij hen van twee dingen probeert te overtuigen: 1. laat niet de hel losbarsten maar zet je kracht positief in. 2. ga niet weg, maar blijf hier. Zij beseft dat de Wraakgodinnen nodig zijn in de samenleving zoals de Grieken ze in die tijd vormgeven. Zij biedt hen allerlei rituelen en offerbrengingen van mensen aan, een tempel en een stuk grond om er maar voor te zorgen dat ze blijven. Ze maakt hen niet onschadelijk, zoals in veel encenseringen te zien is, maar probeert hen voor zich te winnen met behoud van hun krachten.

Dit alles overziend ben ik ervan overtuigd dat het lezen van dit stuk op het niveau van politieke of sociale structuren ontoereikend is. Er is iets veel fundamenteelers aan de hand. Aischylos beschrijft een wereld waarin verbindende en ontbindende krachten heel dicht bij elkaar liggen. De eerste twee delen, waarin wraak, moord en het vergieten van bloed in een ononderbroken lijn doorgaan, tonen een wereld waarin deze krachten niet meer in evenwicht zijn. Dat leidt uiteindelijk tot algehele vernietiging.

In elke mythe van de ontstaansgeschiedenis van de aarde, het heelal en alle leven, zijn er krachten in het spel die elkaar tegenwerken, elkaar daardoor in evenwicht houden en daardoor een eeuwige beweging veroorzaken. De normering van die krachten (in "goede" en "kwade") levert een hiërarchie op waardoor de ene kracht belangrijker lijkt dan de andere. Maar ook in de natuurkunde is het zo dat de atomen rond een kern binnen een molecuul net zo hard tot die kern worden aangetrokken als dat die kern ze van zich vandaan houdt. Zou de bindende kracht overheersen, is het resultaat een atomaire explosie. Zou de scheidende kracht overheersen, vindt dematerialisatie plaats. Slechts wanneer beide krachten elkaar evenwichtig afwisselen, draaien de atomen gelijkmatig rond de kern en kan er evolutie plaatsvinden.

De schoonheid van de tekst van Aischylos is dat in de eerste twee delen de scheidende kracht weliswaar overheerst, maar niet als enige aanwezig is. In elk deel trachten de mensen verbindingen aan te gaan, of oude verbindingen te herstellen. De scheidende kracht is echter groter. Hoeveel Klytimestra ook van Agamemnon houdt, hij moet dood. Hoezeer Agamemnon ook van zijn dochter gehouden heeft, toch moest ze sterven omwille van een ander belang. Zie hoeveel Orestes om zijn moeder geeft. Hij twijfelt tot het laatste moment of hij werkelijk moet moorden. Maar zijn vriend Pylades duwt hem over het randje: het is de wil van de goden dat je vernietigt. Je hebt geen keus anders dan de ontbindende kracht te laten domineren. Het is een wereld die uit evenwicht is, waardoor de stilstand dreigt.

De Wraakgodinnen nemen in deze constellatie een bijzondere plaats in. Zij zijn de godinnen van de aarde, die ontstaan zijn toen Kronos de tijd introduceerde en zo alles in gang zette. Samen met de bindende krachten zoals liefde, genegenheid, orde en respect, zijn geweld, haat, wraak, vernietiging nodig om die eeuwige dynamiek te kunnen veroorzaken. Een wereld waarin geen mensen meer sterven houdt snel op te bestaan. Hoezeer wij het ook willen geloven, maar wij zijn hier niet, wij evolueren voortdurend naar ons zekere einde. Niet omdat dat de tragiek van de mens zou zijn, of het eeuwige ongeluk, maar simpelweg omdat we ooit

ontstaan zijn. Omdat het leven een keer begonnen is, houdt het ook een keer op. Die dingen hoeven we niet te verklaren. Dat is zo.

Wij, en met ons de Grieken in de tijd dat Aischylos een oude man werd, zijn gaan geloven in onze eigen rationaliteit. Dat levert veel goede dingen op. Net zoals in onze tijd bloeide rond de eeuwwisseling van de vijfde naar de vierde eeuw in Griekenland de wetenschap en de filosofie. Nieuwe technieken werden ontwikkeld waarmee de mens in het dagelijkse leven zijn voordeel deed. De mens ging steeds meer in zijn eigen bestaan geloven. De goden werden minder belangrijk en de illusie van de eigen eeuwigheid werd gekoesterd.

Dat is nu niet anders. Of is het beter om te zeggen dat dat nu niet anders is geweest? Hebben wij de periode van onvoorwaardelijk geloof in de mens achter ons gelaten. Met als logisch, gruwelijk breekpunt de twee opeenvolgende wereldoorlogen; de grootste bijl in de wereldgeschiedenis. Voor dat breekpunt had de God in de Westerse cultuur zijn eigen, logische, geritualiseerde plek en kon de mens zich daarmee identificeren en erop vertrouwen zodat hij kon ontwikkelen en kon maken. Daarna is de mens die God gaan zoeken. Heeft hij zich zonder het gevoel geleid te worden nog harder op de illusie gestort zelf een god te zijn die kan bepalen. Ongeluk is sindsdien steeds onverdraaglijker geworden. En het telkens terugkerende bewijs van het naderende einde in de vorm van ouderdom ook. Wij willen eeuwig jong zijn, kracht in ons ervaren en blind zijn voor het onherroepelijke einde. Het impliciete egoïsme dat hieruit voortvloeit ontkennen we. Dat de levenden plaats (moeten) maken voor volgende generaties wensen we te negeren: wij zijn hier en wij blijven hier.

Dat er krachten bestaan die tegenwerken, die anders dwingen, die uit elkaar slaan, is een onverdraaglijke gedachte. De in zijn eigen rationaliteit gelovende mens is ervan overtuigd dat de scheidende kracht een boze kracht is die hij kan overwinnen door ze uit te bannen. Niet alleen uit een samenleving. Maar vooral ook uit zichzelf. De goede mens kent geen kwaad. Mocht hij geweld plegen, dan is daar altijd een goede, gegronde reden voor. Dan staat dat kwaad altijd in dienst van iets dat wij "goed" noemen.

Uiteindelijk zet dit de wereld stil. Als wij erop gericht zijn hier te zijn en te blijven, dan is stabiliteit de beste vorm om dat te bereiken. Uiteindelijk vormt elke verandering dan een potentiële bedreiging. Door het moraliseren van de verbindende en de ontbindende krachten, verdwijnt het evenwicht waardoor de dynamiek uit de evolutie verdwijnt. Maar de evolutie laat zich natuurlijk niet stoppen. Hoezeer wij ook in de illusie verkeren die naar onze hand te kunnen zet-

ten. Steeds meer gedragen we ons schizofreen. De normering van de twee fundamentele krachten in de natuur in goed en slecht heeft opgeleverd dat ik de helft van mijn ervaringen en reacties moet zien te beteugelen. Diep in mijn binnenste wetende dat dat uiteindelijk niet kan.

De bindende en ontbindende krachten zoeken echter altijd hun evenwicht. In de mens en als dat niet kan, dan in de wereld. Als iedereen zich beroept op het goede, neemt het onderlinge kwaad ter compensatie toe. Zoals we dat momenteel in versneld tempo in de wereld zien. Het noemen van de tweede Golfoorlog, de middenoosten-problematiek en het vechten tegen mensen die wij terroristen noemen in Afghanistan houdt in dit perspectief op pretentief te zijn. Wij willen dat de macht zo verdeeld blijft zoals dat op dit moment is; en daarmee de welvaart; de verhouding tussen culturen; het leven.

Het ontkennen van de scheidende kracht in onszelf en het ontkennen van de noodzakelijke, natuurlijke aanwezigheid van de scheidende kracht in de wereld genereert revolutionaire in plaats van evolutionaire bewegingen, en als reactie daarop verwoede pogingen de dingen zo te laten zijn als ze zijn. Maar de dingen worden elke dag weer. En moeten voortdurend blijven bewegen.

Aischylos toont ons een wereld waarin de krachten uit balans zijn. Athena, de wijze godin van het respect en de ordening, die ongenaakbare godin in het mannelijke harnas begrijpt dat en maakt contact met de scheidende kracht. Niet om haar te veranderen, maar om het perspectief op haar te veranderen. Alles kan in de eerste twee delen tussen de mensen passeren, totdat de entiteit die de bindende kracht essentieel met zichzelf verenigt, de moeder, het slachtoffer wordt. Dan grijpen de Wraakgodinnen in. Hardhandig en noodzakelijk. Als het geoorloofd is de oorsprong van het leven, en daarmee het beginpunt van de eeuwige beweging, te vernietigen, dan houdt het allemaal snel op. De Wraakgodinnen corrigeren hardhandig met vernietigende kracht. En de rol van mannelijke symboliek, de god Apollo, is dan snel uitgespeeld.

Athena begrijpt dat. Zij maakt contact met de waarden van de Wraakgodinnen. Respect en ordening zijn net zo zeer fundamentele waarden die aan de eeuwige beweging ten grondslag liggen als de noodzakelijke ontbinding. Daarom doet zij pogingen de corrigerende kracht te eren en te behouden voor de wereld. Met behulp van haar rationaliteit zorgt ze ervoor dat de Wraakgodinnen, emotioneel en ontketend, niet doorslaan in hun vernietigende werking. Zij kapselt hen niet in, maar geeft hen hun gerespecteerde, invloedrijke plaats in de gehele constellatie terug, zodat het leven weer kan gaan evolueren en de eeuwige beweging zonder obstructie kan voortgaan.

Oresteia door NTGent-TGAmsterdam
(Foto: Phile Deprez)